

Epicur: sistema teòric, ètica o praxi?

IGNACIO MARCIO CID

Institut Fort Pius
imarcio@xtec.cat

Resum: En aquesta comunicació desitgem palesar, d'una banda, la diferència que existeix entre la línia platonicoaristotèlica i la proposta epicúria pel que fa a la concepció de la globalitat ordenada que suposa el constructe filosòfic i, de l'altra, quant al caràcter més o menys aplicat i immediat de l'experiència del pensar i el seu poder de transformació vital, guaridora.

Paraules clau: Epicur, Plató, sistema, ètica, pràctica, salut, teràpia.

Epicurus: a theoretical system, Ethics or praxis?

Abstract: This paper will describe firstly the difference existing between the Platonic-Aristotelian and the Epicurean conception of a philosophical system as an ordered whole and the importance of immediate applicability which characterizes the Epicurean experience of thinking, along with its healing, life-changing power.

Key words: Epicurus, Plato, system, Ethics, practice, health, therapy.

Quan el Kant crític escriu al pròleg de la seva *Fonamentació per a una metafísica dels costums* que «[l]a antiga filosofia grega se dividia en tres ciències: física, ètica y lògica. [...] Cualquier conocimiento de la razón es *material*, y considera algún objeto, o *formal*, y se ocupa simplemente de la forma del entendimiento y de la propia razón, así como de las reglas universales del pensar en general, sin distinguir entre los objetos. La filosofía formal se llama *lógica*, mientras que la material, la cual trata con determinados objetos y las leyes a que se hallan sometidos estos, se divide a su vez en dos. Pues esas leyes lo son de la *naturaleza* o de la *libertad*. La ciencia que versa sobre las primeras recibe el nombre de *física* y la que versa sobre las segundas el de *ética*; aquella se denomina también “teoría de la naturaleza” y esta “teoría de las costumbres”»¹, està projectant sobre tota la filosofia hel·lenica una tripartició sistemàtica i sistemàtica transmesa per Ciceró² i que és típicament estoica, ja que pot retrotraure’s a Zenó de Cítion, però també a l’acadèmic Xenòcrates, deixeble de Plató, com indiquen Diògenes Laerci³ i Sext Empíric⁴.

A banda, la noció moderna de sistema⁵ com a constructe intel·lectual perfecte, rodó i tancat en si mateix, que abstréu els particulars o contempla, deriva més aviat de les propostes platònica i aristotèlica, i les seves respectives prolongacions. D’acord amb això, la lògica pot assimilar-se a la dialèc-

1. Immanuel KANT, Roberto Aramayo R(odríguez), (trad.), *Fundamentación de la metafísica de las costumbres*, Madrid: Alianza, 2012, Prólogo, (<Ak. IV. 387> [A iii-iv]), 67-68.
2. Marc Tul·li CICERÓ, Pimentel Álvarez, (ed., trad.), *Cuestiones académicas = Academica*, Mèxic: UNAM, 1990, lib. I, III, 19, 4: «Hubo, pues, ya acogido por Platón, un triple esquema de filosofar: uno sobre la vida y costumbres, el segundo sobre la naturaleza y las cosas ocultas, el tercero sobre el disertar y juzgar qué sea verdadero; qué, falso; qué, correcto o incorrecto en el discurso; qué, coherente; qué, contradictorio».
3. DIÒGENES LAERCI, Carlos García Gual, (trad.), *Vidas de los filósofos ilustres*, Madrid, Alianza, 2007, VII, 39-40, 346: «[s]u teoría filosófica se divide en tres secciones; la Física, la Ética y la Lógica. El primero en trazar esta división fue Zenón de Cítio [...] Comparan la filosofía a un ser vivo, comparando la lógica a los huesos y nervios, la ética a las partes carnosas y la física al alma. O, en otra comparación a un huevo, la cáscara es la lógica, la clara es la ética y la parte central, la física. O a un huerto frutal: la valla que lo rodea es la lógica, las frutas son la ética, y la tierra y los árboles, la física. O a una ciudad bien amurallada y administrada de acuerdo con la razón».
4. Richard HEINZE (ed.), *Xenokrates. Darstellung der Lehre und Sammlung der Fragmente*. Leipzig: B.G. Teubner, 1892, frag. I, 159, que remet a SEXT EMPÍRIC, Juan Francisco Marcos Montiel, (trad., ed.), *Contra los dogmáticos*, Madrid: Gredos, 2012, *Contra los lógicos I = Contra los dogmáticos I = Adversus mathematicos VII*, 16-17, 77-78: «La [la división de la filosofía] han tratado de manera más exhaustiva quienes dijeron que las partes de la filosofía son la física, la ética y la lógica. De estos, el pionero es virtualmente Platón, por haber discutido muchas cuestiones de física, muchas de ética y no pocas de lógica. Pero quienes de manera más expresa se atienen a esta división son Jenócrates, los peripatéticos y también los estoicos».
5. Vegeu Joachim RITTER *et alii* (eds.), *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Basel: Schwabe Verlag, 1971–2007, vol. X, 824-856, s. u. SYSTEM; SYSTEMATIK; SYSTEMATISCH.

tica com a culminació ascensional i ciència que arriba a la veritat absoluta i intel·ligible, segons Plató⁶. De manera semblant, Aristòtil, en bastir la seva filosofia, posa al capdamunt de la seva tripartició entre sabers (*theoria, praxis i poiesis*)⁷, la primera, que és ciència d'allò que és en tant que és⁸ i resta auxiliada per la lògica com a eina preliminar. A més, cal tenir present que ambdues figures cabdals del pensament tenen en digníssima consideració la política, motiu desencadenant de la seva tasca filosòfica.

Així mateix, l'ennobliment de la teologia com a observació atenta i absorpta d'allò diví, absolut i immortal, enaltit per la tradició filosòfica platonicoristotèlica, per un costat, i per la tradició religiosa judeocristiana per un altre, no tenen, emperò, gaire en comú amb la natura i l'objectiu de la filosofia segons Epicur.

En primer lloc, aquesta secta filosòfica hel·lenística no aspira al coneixement com a absolut, és a dir, no està concebuda per satisfer el plaer o la necessitat intel·lecto-perceptius sinó que té una finalitat, també interessada, però en la felicitat humana i en el seu guariment o salut psicofísica en *l'hic et nunc*.

Per al filòsof de Samos la intel·ligibilitat d'allò natural, de la φύσις, és només un *factum* i un punt de partida que ell coneix per viure bé i bonament; no viu per a conèixer, ja que és un amant de la saviesa, que practica la φύσιολογία i evita la φιλομάθεια.

La física està, en Epicur, al servei de la vida humana i ell no se n'amaga: «[s]i no nos molestaran nada las sospechas que albergamos de los cuerpos celestes y de la muerte, por miedo a que ello sea algo que tenga que ver con nosotros en alguna ocasión, y tampoco el miedo a no conocer los límites impuestos a los sufrimientos y a los deseos, no necesitaríamos más del estudio de la Naturaleza»⁹. No queda espai per a l'embadaliment reconcentrat ni per a l'excogitació interioritzada i normativa d'una organització de tots els àmbits, nivells o graus de l'existent, ni per a la reflexió —i l'ambició— del govern qualificat de la comunitat política.

6. PLATÓ, Conrado Eggers Lan (ed., trad.), *República*, Gredos: Madrid, 2000, 533c-d, 366: «[p]or consiguiente, el método dialéctico es el único que marcha, cancelando los supuestos, hasta el principio mismo, a fin de consolidarse allí. Y dicho método empuja poco a poco al ojo del alma, cuando está sumergido realmente en el fango de la ignorancia, y lo eleva a las alturas, utilizando como asistentes y auxiliares para esta conversión a las artes que hemos descrito».
7. ARISTÒTIL, Tomás Calvo Martínez (ed., trad.), *Metafísica*, Madrid: Gredos, 2000, lib. VI, 1025b 25, 267: «todo pensar discursivo es o práctico o productivo o teórico [πᾶσα διάνοια ἢ πρακτικὴ ἢ ποιητικὴ ἢ θεωρητικὴ]».
8. ARISTÒTIL, Tomás Calvo Martínez (ed., trad.), *Metafísica*, Madrid: Gredos, 2000, lib. IV, 1003a, 21-22, 161 [Ἔστιν ἐπιστήμη τις ἢ θεωρεῖ τὸ ὄν ἢ ὄν καὶ τὰ τούτω ὑπάρχοντα καθ' αὐτό].
9. EPICUR, José Vara, (ed., trad.), *Obras completas*, Madrid: Cátedra, 1995, *Màximes capitals*, XI, 94.

Malgrat la principalitat epicúria de la vocació terapèutica, la física no n'és ni un afegitó, ni un mer requisit de completesa sistèmica, n'és el pilar fonamental, abstret a partir de les dades sensorials i gràcies a la racionalitat humana, usant mecanismes com ara l'ἀναλογισμός i l'ἐπιλογισμός, ja que tots dos comporten l'existència d'una correlació necessària entre les instàncies invisibles i les visibles de tot allò existent: l'univers. Així, s'assoleixen, de manera no supersticiosa, amb esperit reductiu-objectiu i axiomatitzador, uns principis materialistes: els primers elements (àtoms i buit), heretats de la tradició presocràtica atomista iniciada per Demòcrit i Leucip.

L'erradicació racional de la teologia astral, conseqüència d'aquest estudi dels *prima elementa*, aboca també a un estudi dels fenòmens terrenals, celestes i celestials que no estableix, per la seva voluntat d'unificació total, diferències qualitatives entre els formants d'aquestes dimensions, ja siguin les entitats implicades pertanyents a la física general, a l'astronomia, a la meteorologia o a la teologia.

Així, atenent a les restes del seu *Περὶ φύσεως*, més tard traslladat per Lucreci al llatí com a *De rerum natura*, i a una de les seves epístoles, Epicur manifesta l'interès presocràtic per la natura com a totalitat sotmesa a lleis universals i absolutes, indefugibles, en les quals introdueix, nogensmenys, un element de llibertat atòmica intrínseca, el *clinamen* o desviació declinant. Les lleis del pensament deriven, en Epicur, de les capacitats epistèmiques que la pròpia natura i la nostra natura ens ofereixen, que són, a l'ensem, possibilitat i límit; els experiments lingüístics o la perícia amb els utilatges abstractius sense remissió són per a ell risibles logomàquies i no li interessien, per sofístics.

Al seu torn, la importància de la fisiologia rau, doncs, en la satisfacció d'una necessitat: cal conèixer, entendre i acceptar vivencialment la legaliformitat o normativa de la natura, les seves regularitats sense excepció, de les quals no se n'esmuny cap realitat material composta, déus inclosos.

Ja hem esmentat suara que la física epicúria, i la filosofia en el seu conjunt, tenen per objectiu la salut. Podem afirmar que estan, més precisament, al servei de la bona vida que és vida bona; sobre la part de la filosofia que això recerca en diem 'ètica'. I entre la filosofia del Jardí, això s'esdevé sempre *secundum naturam*, κατὰ φύσιν, és per això que cal conèixer-la i no de passar-la, sinó aprofitar de manera (més) plena l'oportunitat única que se'ns ofereix mentre vivim.

Èticament, l'epicureisme vol combatre el desequilibri o la malaltia de l'individu que no assumeix la seva mortalitat i vol ultrapassar-la tot projectant-la cap a nivells celestials, on hi ha intel·ligències salvífiques i rectores, per bé que aquest ésser humà és temerosament conscient de la seva finitud individual. La clau de volta del pensament epicuri és, creiem, justament això: la seva tesi que la filosofia cura, o sigui, la noció de *philosophia medicans*, aplicada, propera, que guareix o fa decreïxer les dolències i els pesars de la ment humana; això ho palesen les paraules d'Epicur: «[v]ana es la paraula del

filòsofo que no remedia ningún sufrimiento del hombre. Porque así como no es útil la medicina si no suprime las enfermedades del cuerpo, así tampoco la filosofía si no suprime las enfermedades del alma»¹⁰.

La filosofia epicúria s'insereix literalment en la tradició psicoterapèutica, en la cura de la ment o de l'ànima, *cura sui* ο τὴν τῆς ψυχῆς ἐπιμέλειαν, que fou una qüestió essencial a la filosofia des de Sòcrates, tenint en compte que, segons va dir, «una vida sin examen no tiene objeto vivirla para el hombre»¹¹. La dedicació a la salut del cos i a la impertorbabilitat de l'ànima condueixen a l'autonomia personal, a la llibertat, a la responsabilitat, a la prudència, a una vida activa i feliç.

El guariment psíquic es produeix des de l'eudemonisme en forma d'hedonisme racional, mesurat, capaç d'acceptar i gestionar el desig, l'amor pel plaer i l'evitació del dolor com a *facta* humans. En aquest marc, l'epicureisme combina natura, necessitats i senderi. L'ideal de felicitat és aquella satisfacció personal que neix de la pau d'esperit, havent satisfet les demandes naturals i necessàries del cos.

Per al restabliment, necessitem, com és obvi, un medicament, una metzina contra els mals que ens afecten: el tetrafarmac, segons el qual «dios no se ha de temer, la muerte es insensible, el bien es fácil de procurar, el mal, fácil de soportar»¹². Aquesta recepta de vida prescriu l'alliberament, fisiològicament fonamentat, del *timor Dei/Deorumque* i de la por a la mortalitat, per la qual cosa l'individu esdevé més amo de les seves facultats, sabedor dels seus límits i apoderat en la presa de decisions.

Epicur és, doncs, filòsof del present, de la presència, en sentit espacial i temporal, car defensa que existeix una exclusió total entre vida com a sensibilitat i mort com a insensibilitat i absència.

La filosofia del fill de Samos no és, com diria el diccionari, una ètica, o, dit d'altra manera, principalment una disciplina filosòfica que tracta de la moral, ni una disciplina filosòfica que tracta de les accions humanes, quant a llur bonesa o malesa, amb un biaix peculiar. No ho és perquè no és una part de la filosofia, ni una especialitat. La filosofia d'Epicur és «una actividad que, mediante argumentos y razonamientos, nos procura la vida feliz»¹³. Es

10. EPICUR, Carlos García Gual, i Eduardo Acosta Méndez, *Ética de Epicuro; la génesis de una moral utilitaria*, Barcelona: Barral Editores, 1974, Fragmentos y testimonios escogidos, n. 2, 143.
11. PLATÓ, Emilio Lledó Íñigo, et al. (eds., trads.), Julio Calonge Ruiz, (trad. de l'*Apología*), *Diálogos, vol. I: Apología; Critón; Eutifrón; Ion; Lisis; Càrmides; Hípias Mayor; Hípias Menor; Laques; Protàgoras, Apología*, Madrid: Gredos, 1982, 38a 5-6, 180.
12. EPICUR, Carlos García Gual, i Eduardo Acosta Méndez, *op. cit.*, n. 11, 145, citació de PHILODEMVS GADARENSIS, *Herculaneum Papyrus*, 1005, 4.9-14.
13. SEXT EMPÍRIC, Juan Francisco Marcos Montiel, (trad., ed.), *Contra los dogmáticos*, Madrid: Gredos, 2012, *Contra los éticos I = Contra los dogmáticos V = Adversus mathematicos XI*, 169, 693, corresponen al frag. 219 d'Usener.

produeix en ell, com a totes les escoles hel·lenístiques, una recuperació necessària de la filosofia vivencial. Això significa que l'afany de saviesa procedeix de la vida i a ella s'adreça. Arrelant de bell nou en allò humà, brota un *ars vivendi, ars vitae*¹⁴, τέχνη περὶ βίον¹⁵, una tècnica o art que ens ofereix els στοιχεῖα τοῦ καλῶς ζῆν, «los elementos básicos de una vida hermosa»¹⁶. Aquest camí és el que han explorat, amb gran fortuna, Hadot¹⁷, glossat per Bosch-Veciana¹⁸, o Nussbaum¹⁹. Ells ens fan parar esment que *filosofia* és un verb i no pas un substantiu, és paraula en el temps, o sigui, activitat vital en tots els seus sentits, és exercici espiritual i físic, aplicació o praxi, un afer, un quefer.

Sobre aquest punt, Kingsley l'encerta plenament quan afirma que «[e]l sentido fundamental de la filosofía es el amor a la sabiduría. Esto ahora significa muy poco. [...] Todavía podemos remontarnos al tiempo en que, hace más de dos mil años, las escuelas de Platón y Aristóteles pusieron su sello en lo que se convertiría en la más imperecedera contribución ateniense a la historia intelectual de Occidente: en lugar de amor a la sabiduría, la filosofía se convirtió en el amor a hablar y discutir sobre el amor a la sabiduría. Desde entonces, el hablar y discutir han expulsado del panorama a todo lo demás,

14. CICERO, Th. Schiche (ed.), *M. Tulli Ciceronis scripta quae manserunt omnia, fasc. 43. de Finibus Bonorum et Malorum*. Leipzig: Teubner. 1915, I, sec. 42, l. 19, V, sec. 18, 12.
15. PLUTARCHVS, C. Hubert (ed.), *Plutarchi moralia*, vol. 4. Leipzig: Teubner, 1938, *Quaestiones convivales*, 613B, 5.
16. EPICUR, José Vara, (ed., trad.), *Obras completas*, Madrid: Cátedra, 1995, *Carta a Meneceu*, 123, 87.
17. Pierre HADOT, Javier Palacio (trad.), *Ejercicios espirituales y filosofía antigua*, Madrid: Siruela, 2006; Pierre HADOT, Jeannie CARLIER i Arnold I. DAVIDSON, *La filosofía como forma de vida. Conversaciones con Jeannie Carlier y Arnold I. Davidson*, Barcelona: Alpha Decay, 2009.
18. Antoni BOSCH-VECIANA, «*Qu'est-ce que philosopher? Pierre Hadot i la manera de viure filosòfica*» a Albert LLORCA (ed.), *La filosofía com a forma de vida*, Barcelona: La Busca, 2013, 15-67.
19. Martha Craven NUSSBAUM, *La terapia del deseo: teoría y práctica en la ética helenística*, Barcelona: Paidós, 2003, 21-22: «[l]a idea de una filosofía práctica y compasiva —es decir, una filosofía al servicio de los seres humanos, destinada a satisfacer sus necesidades más profundas, hacer frente a sus perplejidades más urgentes y llevarlos de la infelicidad a un cierto estado de florecimiento— es una idea que hace de la ética helenística un objeto de estudio cautivador para un filósofo que se pregunta qué tiene que ver la filosofía con el mundo real. [...] Todas las escuelas filosóficas helenísticas de Grecia y Roma —epicúreos, escépticos y estoicos— concibieron la filosofía como un medio para afrontar las dificultades más penosas de la vida humana. Veían al filósofo como un médico compasivo cuyas artes podían curar muchos y abundantes tipos de sufrimiento humano. Practicaban la filosofía no como una técnica intelectual elitista dedicada a la exhibición de la inteligencia, sino como un arte comprometido cuyo fin era luchar contra la desdicha humana. Centrabn, por tanto, su atención en cuestiones de importancia cotidiana y urgente para el ser humano: el temor a la muerte, el amor y la sexualidad, la cólera y la agresión».

y hasta la fecha no conocemos otra cosa ni podemos imaginar que pueda haberla»²⁰.

És per això que aquí propugnem que la filosofia epicúria no està pas congegida amb vistes a una ètica, cultisme català originat en un adjectiu neutre plural grec que designa allò relatiu al comportament o disposició, sinó a una praxi, que té un nota dinàmica i que sorgeix en comunitat altruista d'iguals, que està al marge de l'edat (jove, adult, vell), el gènere (home, dona), la professió o fins i tot l'estatus jurídic (lliure, esclau).

A parer nostre, la radicalitat de la proposta liderada pel fill de Samos la copsem amb claredat a l'apel·lació concreta, enèrgica, exemplar, a ser, sentir, pensar, dialogar i viure més prudentment, plaent i joiosa. D'aquí la nostra voluntat de rellegir-lo i invocar-lo, més enllà de la πολυμάθεια o erudició, a fi de reivindicar una filosofia que fou i ha de ser amor a la *sapientia*, o sia, una tensió existencial, intel·lectual i humana, de camí cap al saber amb sabor, cap al saber de qui tasta allò que diu i diu allò que tasta, de manera que, per exemple, el logos no es vegi segregat per la lògica que en deriva, ni la vida es vegi segregada per la teorització, car la vida és estrena, la vida és passió.

20. Peter KINGSLEY, Carmen Francí (trad.), *En los oscuros lugares del saber*, Girona: Atlanta, 2010, 36-37.